

Modale partikels in het Nederlands als tweede taal: Aanwijzingen voor een vaste verwervingsvolgorde¹

Erna van Balen, Johanneke Caspers en Ton van der Wouden

On the basis of earlier research, it is likely that learners of Dutch as a second language (DSL) will have problems in acquiring modal particles, as these lexical items often have no direct counterparts in other languages.* This prediction was put to the test by examining spontaneous speech of six DSL-speakers with Spanish as a first language, with varied commands of Dutch. The results indicate that the speakers do use modal particles, but not in the same amounts: the higher the proficiency in Dutch, the larger the frequency and inventory of modal particles used. Furthermore, the particles seem to appear in a more or less fixed order.

* alternatief: 'their mother tongues'

1. Inleiding

Op grond van eerder onderzoek (Foolen 1986, Van der Wouden 1999a, Wenzel 2002, 2004, en anderen) is het aannemelijk dat tweedetaalsprekers van het Nederlands moeite zullen hebben met het verwerven van modale partikels.² In veel talen nemen de modale partikels immers een veel minder prominente plaats in in het taalsysteem, zodat er weinig overeenkomst bestaat met verschijnselen in de moedertaal. En als de T1 wel modale partikels kent, zoals het Duits, dan wil dat nog niet zeggen dat verwerving van de Nederlandse pendanten probleemloos is (Wenzel 2002, 2004). Eén van de grootste problemen is wel dat de precieze betekenis van modale partikels uiterst lastig te omschrijven is, wat betekent dat NT2-leerders niet kunnen terugvallen op het woordenboek (Van der Wouden 2002). Daarnaast hebben alle modale partikels ook een functie als bijvoorbeeld voegwoord of bijwoord, wat het nog lastiger maakt om ze te definiëren. Ten slotte is de aandacht voor partikels in lesmethoden in het beste geval beperkt (Foolen 1986, 2010, Van der Wouden en Caspers 2008). Het is echter niet zeker of het verwerven van modale partikels in het Nederlands inderdaad een probleem is, om de simpele reden dat er nog nauwelijks onderzoek is gedaan naar het gebruik van modale partikels door sprekers van het Nederlands als tweede taal (NT2).

In dit artikel wordt verslag gedaan van onderzoek van spontane spraak van tweedetaalsprekers van het Nederlands. Daarbij stonden de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Welke modale partikels komen voor in het Nederlands van niet-moedertaalsprekers en hoe vaak?
- Wat is het verschil met moedertaalsprekers?
- Is er een verschil in moeilijkheid tussen modale partikels onderling?

De algemene verwachting was dat NT2-sprekers minder modale partikels zullen gebruiken dan moedertaalsprekers (NT1-sprekers), zowel wat betreft de frequentie als

¹ Het onderzoek waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan is uitgevoerd door de eerste auteur, in het kader van een afstudeerscriptie voor de Onderzoeksmaster Linguïstiek ('Mphil Linguistics') aan de Universiteit Leiden, onder begeleiding van de tweede en derde auteur.

² Naar de verwerving van andere soorten partikels, met name focuspartikels, is vrij veel onderzoek gedaan, maar daar zeggen wij hier niets over.

de inventaris. Daarbij bestaat er mogelijk een verband tussen de aantallen gebruikte partikels en het taalvaardigheidsniveau van de betreffende NT2-spreker.

2. Aanpak

Het onderzoek was erop gericht, een beeld te krijgen van de verwerving van Nederlandse modale partikels door niet-moedertaalsprekers. Het beperkte zich tot de volgende vijftien modale partikels: *alleen, dan, dus, eens, even, maar, misschien, nog, nu/nou, ook, pas, soms, toch, wel* en *zeker*. Alle onderzochte modale partikels worden veelvuldig genoemd in de relevante literatuur. Zoals we dat gewend zijn van de Germaanse modale partikels zijn deze woorden allemaal polyfunctioneel en polyseem, dat wil zeggen, ze kunnen ook voorkomen als andere woordsoort (bijwoord, voegwoord, tussenwerpsel, etc.), en in hun gebruik als partikel hebben ze verschillende betekenissen en gebruiksmogelijkheden. Het woord *maar* (Foolen 1993) bijvoorbeeld is onder meer voegwoord (*klein maar dapper*) en focuspartikel (*er zijn maar drie olifanten*), en als modaal partikel kan het onder andere fungeren als verzwakker van bevelen (*ga maar zitten*) en als duratiefmarkeerder (*het bleef maar regenen*). Juist deze verzameling modale partikels is geselecteerd, omdat het grootste deel ervan eerder onderzocht is in een corpus spontane spraak geproduceerd door moedertaalsprekers van het Nederlands (Kulvejtova 2003),³ waardoor een vergelijking mogelijk werd tussen het voorkomen van modale partikels in spontaan taalgebruik van NT1-sprekers en dat van NT2-sprekers. Informele conversatie lijkt de aangewezen manier om het gebruik van modale partikels op het spoor te komen, omdat dit soort woorden voornamelijk in gesproken taal voorkomen, en in veel mindere mate in geschreven taal. Daarom is gekozen voor semi-gestructureerde informele interviews als methode om aan spontaan taalgebruik van NT2-sprekers te komen (vgl. Wenzel 2002). Alle NT2-sprekers hadden Spaans als moedertaal en waren afkomstig uit Latijns-Amerikaanse landen. Op het moment van onderzoek woonden en werkten zij allen in Den Haag.

Na het afnemen van de interviews werd het opgenomen materiaal volledig uitgeschreven en werden de te onderzoeken woordvormen gemarkeerd. Daarna werd van alle vormen bepaald of het om een modaal partikel ging of om een andere woordsoort. Uiteindelijk werden de resultaten vergeleken met de bevindingen voor moedertaalsprekers.

3. Het onderzoek

3.1 De NT2-sprekers

Aan het onderzoek deden zes sprekers van het Nederlands met Spaans als moedertaal mee. Zij waren tussen de 24 en 54 jaar oud, twee ervan waren man, en ze waren afkomstig uit Mexico en Colombia. Hun verblijfsduur in Nederland varieerde tussen de 1½ en 10 jaar, en er waren grote onderlinge verschillen in taalvaardigheidsniveau, uiteenlopend van een zeer beperkte basiskennis van het Nederlands tot vrijwel volledige tweetaligheid. De eerste auteur heeft – in navolging van Wenzel (2002) – op

³ Kulvejtova (2003) onderzocht de volgende tien modale partikels: *dan, dus, eens, even, maar, misschien, nu/nou, toch, en wel*.

basis van subjectieve oordelen over de verstaanbaarheid, ‘fluency’, uitspraak en grammaticale correctheid van de zes sprekers een rangordening aangebracht in hun beheersing van het Nederlands, zie tabel 1. We zijn ons ervan bewust dat dit niet de meest objectieve manier is om tot een rangorde in beheersingsniveau te komen, maar omdat er vrij grote verschillen tussen de sprekers bestonden was dit relatief simpel te doen.

Tabel 1: Kenmerken van de geïnterviewde NT2-sprekers: land van herkomst, sekse, leeftijd, aantal jaren woonachtig in Nederland, gevolgde Nederlandse cursussen (in jaren) en geschat NT2-niveau (waarbij 1 het hoogste niveau aangeeft en 6 het laagste niveau).

nr. NT2-spreker	geboorteland	sekse	leeftijd	jaren in Nederland	gevolgde cursussen	NT2-niveau
1	Colombia	v	30	1,5	1,5	5
2	Colombia	m	54	8	1	6
3	Colombia	m	28	8	-	2
4	Colombia	v	43	10	1?	4
5	Colombia	v	24	8	-	1
6	Mexico	v	27	1,5	1	3

3.2 De interviews

De eerste auteur hield met alle zes NT2-sprekers een informeel interview, dat werd opgenomen met een digitale camera. De gesprekken vonden plaats in de openbare ruimte, tussen maart en mei 2007. Om de vergelijkbaarheid tussen de zes interviews zo groot mogelijk te houden, werd er via gerichte vragen structuur aangebracht in de gesprekken. Het onderwerp van de gesprekken werd gevormd door de ervaringen van de geïnterviewden in Nederland en met de Nederlandse taal. Vragen die in de meeste interviews aan de orde kwamen waren de volgende:

- Wat vind je van Nederland?
- Wat vind je van de Nederlanders en wat vind je wel en niet leuk aan ze?
- Wat vind je moeilijk aan het Nederlands?

Er werd bewust voor dit soort persoonlijke vragen gekozen om het gebruik van modale partikels te stimuleren (vgl. Wenzel 2002). De lengte van de gesprekken lag tussen de 18 en 48 minuten.

3.3 De analyse

In totaal werd 210 minuten spraak opgenomen, en dit materiaal is door de onderzoeker orthografisch getranscribeerd. De eerder genoemde vijftien woordvormen – die zowel modaal partikel als iets anders kunnen zijn – werden opgezocht en gemarkeerd in het corpus, en daarna werd van elk voorkomen van een woord bepaald of het gebruikt werd als modaal partikel of met een andere functie.

Hiervoor werd gebruik gemaakt van verschillende bronnen, waaronder de elektronische ANS en het WNT. Voor de meeste modale partikels kon bovendien gebruik gemaakt worden van specifieke literatuur: *nog* (Vandeweghe 1984, Beheydt 2004), *ook*, *dan*, *even*, *misschien* (Vismans 1994), *soms* (Beheydt 2004, Foolen 1986), *zeker* (Van der Wouden 1999a en b), *dus* (Kulvejtova 2003), *maar* (Foolen 1993), *nu/nou* (Vismans 1994, Van As 1992), *wel* (Abraham 1984, Hogeweg 2005) en *toch* (Schermer-Vermeer 1984). Als geen van deze bronnen uitsluitel gaf, werd uitgegaan van de intuïtie als moedertaalspreker van het Nederlands van de onderzoeker en van de algemene kenmerken van modale partikels. Voor de volledige transcriptie en details met betrekking tot de analyse in woordsoorten zie Van Balen (2007).

4. Resultaten

4.1 De onderzochte woordvormen

Tabel 2 geeft de aantallen gebruikte woordvormen per individuele NT2-spreker en per onderzocht woord, en de frequentie per duizend woorden, omdat uit de literatuur bekend is dat frequentie van lexicale items in het algemeen een belangrijke factor is in hun verwerving.⁴

Tabel 2: Absolute frequentie van de vijftien onderzochte woorden (strings) per spreker, totaal per woord en per duizend woorden, en het totaal aantal woorden per spreker.

woord	spreker						totaal	frequentie per 1000 woorden
	1	2	3	4	5	6		
maar	32	26	180	44	72	82	436	23
ook	5	2	39	30	113	18	207	11
dan	19	1	27	11	116	11	185	10
wel	-	1	47	3	58	24	133	7
nu/nou	21	3	34	12	34	15	119	6
misschien	13	10	40	5	5	12	85	4
dus	-	-	19	2	48	12	81	4
alleen	6	8	26	18	3	6	67	3
nog	2	3	18	3	14	17	57	3
toch	1	1	19	2	25	8	56	3
even	-	-	18	-	5	-	23	1
soms	2	-	4	2	12	2	22	1
eens	1	-	3	-	3	1	8	-
zeker	-	-	2	1	1	-	4	-

⁴ De woorden zijn geordend naar frequentie.

pas	-	-	-	-	-	-	-	-
totaal	102	55	476	133	509	208	1483	
aantal woorden	2545	1039	6227	2039	4451	3025	19326	

Maar blijkt het meest frequent gebruikte woord te zijn (23 gevallen per duizend woorden), gevolgd door *ook* (11 per duizend woorden) en *dan* (10 per duizend woorden). De andere onderzochte woorden komen minder vaak voor, en *pas* wordt zelfs helemaal niet gebruikt door de onderzochte NT2-sprekers. *Eens* en *zeker* komen slechts incidenteel voor. Sprekers 3 en 5 (beiden met een hoog NT2-niveau, zie tabel 1) gebruikten alle onderzochte woorden (behalve *pas*), terwijl sprekers 1, 2 en 4 (met lagere NT2-niveaus) beduidend minder van de onderzochte woorden gebruikten.

Overigens is ook in het spontane taalgebruik van moedertaalsprekers *maar* het meest frequente van de hier onderzochte woorden: in de CGN-frequentielijst *nltperank.frq* staat het op de veertiende plaats; *dan* staat op 16, *ook* op 19, *wel* op 21, *nou* op 24 en *nu* op 73, *dus* op 28, *nog* op 33, *toch* op 55, *even* op 87, *'ns* op 128 en *eens* op 213, *alleen* op 132, *misschien* op 141, *zeker* op 215, *pas* op 298 en *soms* op 353. De overeenkomsten tussen deze rangorde en die in tabel 2 is dermate groot dat een verklaring in termen van aanbodfrequentie voor de hand ligt – vergelijk bijvoorbeeld Bybee & Hopper (2001).

4.2 De modale partikels

In tabel 3 worden de aantallen gebruikte modale partikels weergegeven, per individuele NT2-spreker en per onderzocht woord, aangevuld met de frequentie per duizend woorden.

Tabel 3: Absolute frequentie van modale partikels per spreker, totaal aantal per partikel en frequentie per duizend woorden.

modaal partikel	spreker						totaal	frequentie per 1000 woorden
	1	2	3	4	5	6		
wel	-	1	23	-	36	4	64	3.3
maar	2	1	43	1	7	1	55	2.8
dan	-	-	4	1	31	1	37	1.9
even	-	-	11	-	3	-	14	0.7
nu/nou	-	-	7	-	7	1	14	0.7
dus	-	-	3	1	7	1	12	0.6
toch	-	-	5	-	-	-	5	0.3
ook	-	-	3	-	1	-	4	0.2
misschien	-	-	3	-	-	-	3	0.2
nog	-	-	-	-	2	1	3	0.2
eens	-	-	1	-	2	-	3	0.2

totaal	2	2	102	3	96	9	214	1.1
--------	---	---	-----	---	----	---	-----	-----

De woorden *alleen*, *soms*, *zeker* (en *pas*) komen niet in de tabel voor, omdat deze woorden door de zes onderzochte sprekers niet als modaal partikel gebruikt werden (*alleen* wordt vooral gebruikt als focuspartikel, *soms* en *zeker* alleen als bijwoord). Sprekers 1, 2 en 4 gebruiken zeer weinig modale partikels (minder dan 1 per duizend woorden, zie Van Balen 2007:37), terwijl sprekers 3 en 5 veel modale partikels gebruiken (tot wel 8.3 per duizend woorden).

De modale partikels *wel*, *maar* en *dan* worden het meest gebruikt door de NT2-sprekers (respectievelijk 3.3, 2.8 en 1.9 per duizend woorden), terwijl moedertaalsprekers *dan*, *dus* en *eens* het vaakst gebruiken (respectievelijk 6.1, 2.3 en 2.1 per duizend woorden, cf. Kulvejtova 2003). *Wel* is het meest voorkomende modale partikel in het corpus, maar het wordt niet door alle zes sprekers gebruikt; *maar* komt wat minder vaak voor, maar dat wordt wel door alle onderzochte sprekers gebruikt, als enige modale partikel. Het partikel *dan* staat qua frequentie op de derde plaats, maar wordt ook niet door alle sprekers gebruikt.

De modale partikels *toch*, *ook*, *misschien*, *nog* en *eens* worden beduidend minder vaak door de NT2-sprekers gebruikt (in het hele corpus minder dan tien keer) dan *wel*, *maar* en *dan*.

Geen van de deelnemers aan het onderzoek gebruikt alle onderzochte modale partikels. Sprekers 3 en 5, de sprekers met het hoogste geschatte NT2-niveau, gebruiken ook de meeste modale partikels, respectievelijk tien en negen verschillende. Daarnaast gebruiken ze de partikels die ook door andere NT2-sprekers worden gebruikt veel frequenter.

Er is slechts een kleine overlap tussen de modale partikels die het meest gebruikt worden door de NT2-sprekers en de NT1-sprekers: het partikel *dan* staat voor beide groepen sprekers in de top 3.

4.3 Een rangorde in verwerving?

De derde vraag van het onderhavige onderzoek was of de modale partikels onderling verschillen in moeilijkheidsgraad. Als gekeken wordt naar de modale partikels die de individuele NT2-sprekers in het interview gebruikten, dan is het inderdaad mogelijk een ordening aan te brengen op basis van het aantal verschillende modale partikels per spreker, zie tabel 4.

Tabel 4: Overzicht van de (minimaal één keer) gebruikte modale partikels per spreker; de sprekers zijn gerangschikt op basis van het aantal gebruikte partikels.

	gebruikte modale partikels										
spreker 1	maar										
spreker 2	maar	wel									
spreker 4	maar		dan	dus							
spreker 6	maar	wel	dan	dus	nu/nou	nog					
spreker 5	maar	wel	dan	dus	nu/nou	nog	even	ook	eens		
spreker 3	maar	wel	dan	dus	nu/nou		even	ook	eens	toch	misschien

Als we de twee lege cellen respectievelijk links en onderin de tabel even negeren, en de geschatte NT2-vaardigheid van de verschillende sprekers erbij betrekken (zie tabel 1), dan lijkt het erop dat de modale partikels in een min of meer vaste volgorde verschijnen. Spreker 1 gebruikt alleen het modale partikel *maar*, spreker 2 alleen de partikels *maar* en *wel*, en deze twee sprekers zijn eerder geclassificeerd als de sprekers met het laagste NT2-niveau. Aan het andere uiterste hebben we sprekers 5 en 3, die respectievelijk acht en tien modale partikels gebruiken en het hoogste NT2-niveau hebben. Sprekers 4 en 6 zitten hier keurig tussenin. De data suggereren samenhang tussen een hoger taalvaardigheidsniveau en een groter aantal modale partikels, en welke partikels erbij komen lijkt enigermate voorspelbaar. *Maar* wordt door alle sprekers gebruikt, *misschien* en *toch* alleen door spreker 3. Dit lijkt erop te wijzen dat het modale partikel *maar* het makkelijkst te verwerven is, en dat *misschien* en *toch* een stuk lastiger zijn.

5. Discussie en conclusie

Spontane spraak van tweedetaalsprekers van het Nederlands is onderzocht op het voorkomen van modale partikels. Semi-gestructureerde interviews met zes moedertaalsprekers van het Spaans, met sterk uiteenlopende beheersingsniveaus van het Nederlands, werden uitgeschreven en geanalyseerd op het voorkomen van vijftien verschillende modale partikels. De frequenties van voorkomen werden vergeleken met die van moedertaalsprekers van het Nederlands.

Uit de resultaten van het onderzoek komt duidelijk naar voren dat de onderzochte NT2-sprekers modale partikels gebruiken, zij het in verschillende mate. Bij de analyse van de resultaten bleek een onverwachte hiërarchie in de verwerving van modale partikels zichtbaar: *maar* wordt door alle NT2-sprekers als modaal partikel gebruikt, terwijl *misschien* en *toch* alleen door een van de verst gevorderde NT2-sprekers worden gebruikt. Er lijkt dus een duidelijk verband met het NT2-niveau te bestaan: hoe hoger de taalvaardigheid, hoe meer modale partikels de betreffende spreker gebruikt. Een opvallend resultaat was dat de modale partikels in een min of meer vaste volgorde lijken te verschijnen.⁵

Verder onderzoek aan spontane spraak van NT2-sprekers met verschillende moedertalen – zowel Spaans als andere talen – en verschillende taalvaardigheidsniveaus is nodig om stevige conclusies te kunnen trekken met betrekking tot de moeilijkheidsgraad van individuele modale partikels. Het kan zijn dat daarbij een specifieke invloed van de T1 zichtbaar wordt. Met andere woorden, het is mogelijk dat de hier gevonden hiërarchie specifiek is voor NT2-sprekers met Spaans als moedertaal.⁶

Aparte vermelding verdient nog het overgebruik van bepaalde partikels, het feit dat sommige partikels frequenter worden gebruikt door de groep onderzochte NT2-sprekers dan door T1-sprekers. Een voorbeeld is het modale partikel *maar*: Kulvejtova (2003) vindt voor moedertaalsprekers een frequentie die onder de twee per duizend woorden ligt, terwijl Van Balen een frequentie vindt die hoger is dan twee per duizend. Over de verschillen in partikelgebruik tussen individuele sprekers is nog niet

⁵ Foolen (2010) rapporteert dat De Beijer (2009) ook bij NT1-sprekers (Nederlandse kinderen) vaste volgordes in de verwerving van partikels vond.

⁶ Het in de vorige voetnoot aangehaalde resultaat van De Beijer suggereert evenwel dat niet alle volgorde-effecten bij de verwerving van partikels toegeschreven moeten worden aan de invloed van het Spaans.

veel bekend buiten anecdotische aanwijzingen (zo kennen wij vele studenten (moedertaalsprekers) die een zeer hoge frequentie voor *zeg maar* halen, en minstens één spreker die iedere drie zinnen *daadwerkelijk* gebruikt), dus het is niet geheel duidelijk hoeveel waarde aan deze verschillen moet worden gehecht. De observatie over overgebruik is echter wel in lijn met de bevinding van Wenzel (2004) dat sommige NT2-leerders overmatig gebruik maken van een klein aantal partikels in een klein aantal functies. Ook in de discussie bij Foolen (1986) wordt al gewezen op het bestaan van niet-moedertaalsprekers die vrij veel partikels gebruiken, maar dan wel vrijwel uitsluitend als onderdeel van grotere gehelen of formules. *Maar* bijvoorbeeld komt veel voor in chunks als *zeg maar, ho maar, laat maar, ga maar zitten, ik ga maar eens ophangen, ik zeg maar zo ik zeg maar niks*. Het is niet uitgesloten dat NT2-sprekers die dit soort uiterst nuttige combinaties gebruiken ze als geheel aangeleerd hebben zónder dat ze precies alle details van het modale gebruik van *maar* (zie Foolen 1993) kennen. Nader onderzoek zou hier licht op moeten werpen.⁷

Een vervolgvraag die ook nog eens aan de orde zou moeten komen is die naar eventuele volgordes in het aanleren van de verschillende betekenissen van de modale partikels. Het onderhavige corpus is daarvoor echter veel te klein.

Wanneer de rangorde in verwerving van modale partikels wordt bevestigd door verder onderzoek, dan kan en moet dit consequenties hebben voor het onderwijs. Als het inderdaad zo is dat sommige partikels zoals *maar* en *wel* gemakkelijker te verwerven zijn dan andere zoals *eens, toch* en *misschien*,⁸ dan valt te overwegen om de ‘gemakkelijke’ eerder aan te bieden dan de ‘moeilijke’, en in een latere fase van het onderwijs extra aandacht te besteden aan de ‘moeilijke’. Verder willen we daar niets over zeggen hier, want we verlaten hiermee de taalkunde en begeven ons op het ons relatief onbekende grensgebied tussen onderwijskunde en vreemdetalendidactiek. Het zal evenwel duidelijk zijn dat we nog niet klaar zijn met de verwerving en de didactiek van de modale partikels door nietmoedertaalsprekers.

Referenties

- Abraham, W. (1984) De betekenis en de functie van het Nederlandse *wel* – een vergelijking met het Duits. In J. van der Auwera & W. Vandeweghe (red.) *Studies over Nederlandse partikels. Antwerp Papers in Linguistics* 35. Antwerpen, 17-46.
- ANS, Coppen, P.A., Haeseryn, W., Vriend de, F. (red): *Algemene Nederlandse Spraakkunst Online*, juli 2007, <<http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>>.
- As, S. van (1992) Doubletten en het Humboldtiaans principe: het geval *nu/nou*. *Forum der Letteren* 33 (4), 284-301.
- Balen, E. van (2007) *Modal particles in Dutch, An analysis of six speakers*. MA thesis Universiteit Leiden.
- Beheydt, L. (2004) Modale partikels en grammaticalisering. In H. Bouillon (red.) *Langues à niveaux multiples: Hommage au Professeur Jacques Lerot à l'occasion de son éméritat*. Leuven: Peeters, 23–34.

⁷ Een andere mogelijke verklaring voor overmatig partikelgebruik is normalisering in de zin van Vandeweghe (2010): de spreker is zich er (vaag) van bewust dat het Nederlands veel partikels gebruikt en voegt daarom af en toe een willekeurig partikel uit zijn beperkte assortiment toe aan de conversatie.

⁸ We gaan er omwille van de discussie even vanuit dat dit verschil in leergemak niet alleen een consequentie is van het verschil in frequentie in het aanbod, zoals gesuggereerd aan het eind van paragraaf 4.1.

- Beijer, W. de (2009) *The emergence of Dutch modal and aspectual particles. A comparison between first and second language learners*. MA thesis Radboud University Nijmegen.
- Bybee, J., P. Hopper (2001) *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Foolen, A. (1986) 'Typical Dutch noises with no particular meaning': Modale partikels als leerprobleem in het onderwijs Nederlands als vreemde taal. In: *Verslag van het negende colloquium van docenten in de Neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten*. 's-Gravenhage: IVN, 39-57.
- Foolen, A. (1993) *De betekenis van partikels. Een documentatie van de stand van zaken met bijzondere aandacht voor maar*. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Foolen, A. (2010) Partikels volgens de schijf van vijf. *Dit nummer*.
- Hogeweg, L. (2005) *Well, about wel! On the diversity and unity of the Dutch particle wel*. MA thesis Universiteit Utrecht.
- Kulvejtova, I. (2003) *Tien Nederlandse modale partikels in natuurlijke conversatie*. Doctoraalscriptie Universiteit Leiden.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1984) De betekenis van het woord TOCH in samenhang met de rol van intonatie. *Forum der Letteren* 25, 208-219.
- Vandeweghe, W. (1984) *Nog – additiviteit en antiterminativiteit*. In J. van der Auwera & W. Vandeweghe (red.) *Studies over Nederlandse partikels. Antwerp Papers in Linguistics* 35. Antwerpen, 119-133.
- Vandeweghe, W. (2010) Modale partikels en vertaling. *Dit nummer*.
- Vismans, R. (1994) *Modal particles in Dutch directives: A study in functional grammar*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Wenzel, V. (2002) *Relationelle Strategien in der Fremdsprache. Pragmatische und interkulturelle Aspekte der niederländischen Lernersprache von Deutschen*. Münster, agenda Verlag.
- Wenzel, V. (2004) Partikels in het Nederlands als vreemde taal. *Neerlandica Extra Muros* 42 (1), 33-43.
- WNT, Instituut voor Nederlandse Lexicologie: *Woordenboek der Nederlandse Taal Online*, april 2007, <<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>>
- Wouden, T. van der (1999a) Smeermiddelen van de taal. Partikels in het Nederlands. *Onze Taal* 11, 292-295.
- Wouden, T. van der (1999b) Over zeker zeker? Zeker! *TABU* 30, 63-89.
- Wouden, T. van der (2002) Naar een partikelwoordenboek van het Nederlands. *Nederlandse Taalkunde* 7, 20-43.
- Wouden, T. van der, J. Caspers (2008) Partikels als leerprobleem in het Nederlands als tweede taal. *Internationale Neerlandistiek* 46 (3), 33-45.